

De toekomst van GroenLinks

Paul Lucardie en Gerrit Voerman

Het wordt tijd de balans op te maken. Valt in de verschillende historische en politicologische bijdragen over GroenLinks in deze bundel een rode draad te ontwaren, die doorgetrokken kan worden naar de toekomst? Bij nadere beschouwing lijken er vier lijnen te kunnen worden onderscheiden: één in de programmatische ontwikkeling; een tweede in de electorale *ups* and *downs*; een derde in de aanpassingen van de ledenorganisatie; en ten slotte een vierde, betreffende de plaats van de partij in het Nederlandse politieke bestel (in de oppositie of in de regering). In deze slotbeschouwing worden deze vier lijnen in de periode 1990-2010 kort samengevat en op enigszins speculatieve wijze doorgetrokken naar de toekomst, waarna een viertal scenario's geschetst wordt.

Vier trends

Programmatische ontwikkeling

GroenLinks is sinds 1990 in programmatisch opzicht minder utopisch en radicaal, maar niet minder groen en eigenlijk ook niet minder links geworden, zoals Paul Lucardie en Paul Pennings hebben aangetoond. Pacifisme en plansocialisme verdwenen uit de programma's, het milieu en het klimaat dienden meer behouden te worden via heffingen en andere fiscale prikkels dan via verboden, en democratie werd meer parlementair dan buitenparlementair en direct opgevat. De verschillen tussen GroenLinks enerzijds en de PVDa en D66 anderzijds namen daardoor af, al verdwenen ze zeker niet helemaal. GroenLinks bleef kritisch ten aanzien van economische groei en marktwerking in de publieke sector – zij het minder negatief dan in de jaren negentig – en bleef ook voorstander van een forse herverdeling van inkomens en vermogens. In haar kosmopolitische opvattingen over Europese eenwording en immigratie onderscheidt ze zich weinig van D66, maar wel van de SP respectievelijk van het CDA en de VVD (om van de PVV maar te zwijgen). Daaruit zou men kunnen afleiden dat de GroenLinkse programma's in de loop van de

eenentwintigste eeuw mogelijk nog iets liberaler en kosmopolitischer zullen worden dan in de voorafgaande jaren, maar zonder drastisch met het verleden te breken. Op enkele punten zouden ze ook een nog iets radicaler geest kunnen gaan ademen, bijvoorbeeld ten aanzien van dieren en klimaatbeleid – prangende kwesties in de komende decennia.

Electoraal ontwikkeling

Over de ontwikkeling van het electoraat van GroenLinks vallen aan de hand van kiezersonderzoek slechts voorzichtige conclusies te trekken, gezien de kleine aantallen kiezers in de steekproef die op die partij stemden. Volgens de analyse van Henk van der Kolk onderscheiden de GroenLinks-kiezers zich echter nog steeds van andere linkse kiezers door hun standpunten (met name die over milieu en multiculturalisme) en hun sociaal-demografische achtergrond (ze wonen in grote steden en universiteitssteden en zijn hoog opgeleid). Bovendien zijn ze vaker vrouw. Desondanks stappen veel kiezers regelmatig van de ene linkse partij naar de andere over, om programmatische dan wel strategische of persoonlijke redenen. Vooral tussen PVDA, SP en GroenLinks wordt vaak gewisseld, maar tussen GroenLinks en D66 veel minder, terwijl die juist veel kiezers met dezelfde achtergrond trekken. Het lijkt niet geheel toevallig te zijn dat de electorale hoogtepunten van GroenLinks vielen in jaren nadat de PVDA aan de regering had deelgenomen – in 1998 (na het eerste paarse kabinet-Kok van PVDA, VVD en D66) en in 2010 (na het derde kabinet-Balkenende van CDA, PVDA en ChristenUnie) – en zodoende waarschijnlijk een deel van haar achterban teleurstelde. Teleurgestelde PVDA-aanhangers komen echter niet automatisch bij GroenLinks terecht. Dat bleek in 1994, toen de PVDA twaalf zetels verloor (opnieuw na regeringsdeelname; het derde kabinet-Lubbers van CDA en PVDA) maar GroenLinks niet één zetel won en er zelfs een kwijt raakte (de winst ging voor een groot deel naar D66). En het werd wederom duidelijk in 2002, toen de twee partijen allebei eveneens zetels moesten inleveren, na het einde van de paarse coalitie.

De bescheiden verschuiving van GroenLinks in de richting van het politieke midden brengt weliswaar in theorie een groter potentieel electoraat binnen bereik, maar dat leidt in de praktijk niet per se tot electorale winst maar soms juist tot verlies. Een belangrijk deel van haar potentiële electoraat stemt namelijk ‘strategisch’ op een grote partij die meer kans maakt om regeringsmacht uit te oefenen, zoals de PVDA. Bovendien is de electorale concurrentie in het midden doorgaans groter dan op de flanken van het partijstelsel. Met het oog op de toekomstige electorale ontwikkeling lijkt het dus verstandig niet al te dicht bij dat drukke centrum te komen. Dat doet GroenLinks dan ook niet, noch in programmatisch opzicht, noch in het oog van de kiezers. Het blijft een radicale partij die door de kiezers duidelijk links van het midden en ook links van de PVDA geplaatst wordt. Het lijkt onaannemelijk dat dit op korte termijn zal gaan veranderen, tenzij het hele partijstelsel er structureel anders zou komen uit te zien.

Een internationale vergelijking leert dat groene partijen doorgaans beter floreren wanneer ze geen postmaterialistische en libertaire concurrenten van sociaaldemocratische, links-liberale of links-socialistische afkomst naast zich moeten dulden. Een 'ouderwetse', materialistische sociaaldemocratie, die zich vooral richt op arbeiders, en een eveneens materialistische rechts-liberale partij, die het vooral moet hebben van de oude middenklasse, bieden een groene partij meer ruimte om kiezers te winnen uit de postmaterialistische nieuwe middenklasse. Deze met name door de van oorsprong Duitse politicoloog Herbert Kitschelt ontwikkelde theorie lijkt door de electorale ontwikkelingen in Oost- en West-Europa grotendeels bevestigd te worden.¹ De grootste groene partijen komen voor in landen als België (en met name het Franstalige gewest), Duitsland, Finland, Luxemburg en Oostenrijk, waar ze weinig of geen concurrentie te duchten hebben van links-liberale of links-socialistische partijen.² In Nederland is die concurrentie er wel, met name van D66 en in mindere mate van de SP. Dat betekent voor GroenLinks dat ze slechts beperkte groeimogelijkheden heeft – in de huidige verhoudingen. Die situatie kan natuurlijk veranderen, en binnen de gegeven omstandigheden kan de partij zelf kansen op groei benutten of verprutsen. Hierbij past bovendien de kanttekening die Wolfgang Rüdiger maakte: GroenLinks blijkt relatief minder postmaterialistisch te zijn dan de meeste groene zusterpartijen, wanneer men de opvattingen van partijleden met elkaar vergelijkt.

Organisatorische ontwikkeling

Organisatorisch heeft GroenLinks zich sinds 1990 in enkele opzichten vernieuwd, zonder veel structurele veranderingen door te voeren, zoals Dik Verkuil heeft beschreven. De organisatiestructuur is globaal dezelfde gebleven, al werd het ledencongres meteen na oprichting in 1990 vervangen door een afgevaardigdencongres maar in de loop van de jaren negentig feitelijk (en in 2001 ook formeel) weer in ere hersteld. De verdeling van taken en bevoegdheden veranderde in de praktijk niet veel. Wel lijkt de invloed van de Tweede Kamerfractie enigszins te zijn toegenomen – iets waaraan het Strategisch Beraad waarschijnlijk mede debet is.³

Het ledental maakte wel een opvallende ontwikkeling door: na een daling van 16000 in 1990 naar 12000 in 1995 groeide het gestaag naar 23500 in 2007 en (na een kleine terugval) ruim 26000 leden in 2010 (zie tabel 6 in de bijlage). Afsplitsingen van enige omvang waren er niet; bijverschijnselen van de fusie als de NCPN en de PSP '92 trokken evenals de al eerder opgerichte rivaal De Groenen nauwelijks leden en kiezers.⁴ De aanzienlijke ledengroei bracht uiteraard een verjonging van het ledenbestand met zich mee, ook al kon die de gestage stijging van de gemiddelde leeftijd niet ongedaan maken. GroenLinks is weliswaar in twintig jaar enigszins vergrijst, maar minder snel dan de Nederlandse bevolking als geheel.⁵

De nieuwe leden verschilden weinig van de oude, zo blijkt uit de analyse van Paul Lucardie en Wijbrandt van Schuur van de ledenonderzoeken die zijn gehouden in 1992, 2002 en 2010. De nieuwe lichter is slechts op enkele punten iets

gematigder, iets liberaler, iets diervriendelijker. Sociaal-demografisch onderscheiden de nieuwe leden zich evenmin veel van oudere leden. GroenLinks werft haar leden vooral onder academici, hbo'ers en onkerkelijken. Het aandeel van vrouwen neemt gestaag toe, al zijn ze nog steeds ondervertegenwoordigd. Met het oog op de toekomst lijkt dat een hoopvolle ontwikkeling, aangezien het opleidingsniveau en de onkerkelijkheid in Nederland eerder stijgen dan dalen. De toenemende rekrutering van vrouwen zou kunnen duiden op een inhaalslag, waarvan het einde nog niet in zicht is. Op vele terreinen – onderwijs, gezondheidszorg, rechtspraak en politiek – slagen vrouwen er in hun achterstand of achterstelling ten opzichte van mannen terug te dringen. Juist een relatief vrouwvriendelijke partij als GroenLinks, die al vanaf de jaren negentig meer vrouwen dan mannen in haar politieke top telt, zou nog meer van deze vrouwenemancipatie kunnen profiteren.

De leden mogen in sociaal-demografisch en ideologisch opzicht sinds de jaren negentig niet veel veranderd zijn, in één opzicht zijn ze dat wel. In 1992 zagen ze GroenLinks voornamelijk als een oppositiepartij, die in samenwerking met sociale bewegingen en via buitenparlementaire actie moest proberen de samenleving en de staat te veranderen – wat geheel in het verlengde lag van de opstelling van de PSP, de PPR en later ook de CPN, zoals Gerrit Voerman in de voorgeschiedenis van GroenLinks in deze bundel aangeeft. In 2010 hechtte nog slechts een kleine minderheid aan die strategie en verwachtte een grote meerderheid meer heil van deelname aan een regering – liefst met andere linkse partijen, maar desnoods ook met de VVD. Die belangrijke verandering laat zich het meest kernachtig beschrijven met de titel van deze bundel: *Van de straat naar de staat?* De idealen zijn nog grotendeels (niet helemaal) dezelfde, maar worden op een parlementaire en soms op gouvernementele wijze nagestreefd en niet langer via druk van de straat, buitenparlementaire acties en oppositie 'tegen het systeem'.

Positie in het politieke bestel

Hoe realistisch is die hoop op regeringsdeelname? In 2006 en 2010 leek het pluche al binnen handbereik, zo blijkt uit de beschrijving van Verkuil van de periode-Halsema in de partijgeschiedenis. De vraag lijkt niet zozeer of GroenLinks gaat meeregeren, maar wanneer. De partij lijkt er klaar voor, zowel programmatisch als organisatorisch. De verkiezingsprogramma's zijn over het algemeen concreet en realistisch geformuleerd; de organisatie lijkt professioneel en solide, al bestaat er nog enige onduidelijkheid over het Strategisch Beraad. Volgens de Duitse politicoloog Joachim Raschke is een dergelijke overlegstructuur van partijbestuur, Kamerfracties en eventuele bewindslieden die de politieke profilering en de communicatie met de media coördineert, een zeer belangrijke voorwaarde voor succesvolle deelname aan een coalitieregering.⁶

Deelname aan een coalitie hangt echter vooral af van de configuratie van het partijstelsel: de posities en zeteltallen van GroenLinks én de andere partijen. Gezien de fragmentatie van het Nederlandse partijstelsel kan een relatief kleine partij soms

al een grote rol spelen bij de coalitievorming. De PPR en D66 namen met zeven respectievelijk zes zetels deel aan het kabinet-Den Uyl (1973-1977), D66 opnieuw met zes zetels aan het tweede kabinet-Balkenende (2003-2006) en de ChristenUnie ook met zes zetels aan het derde kabinet-Balkenende (2007-2010). Dus waarom niet GroenLinks, dat sinds 1989 tussen de vijf en elf zetels heeft geschommeld? De kans op deelname zal door een verdere verschuiving naar het politieke midden eerder toe- dan afnemen. Volgens de heersende coalitietheorie maakt een partij in het centrum van het bestel meer kans om in een coalitie te worden opgenomen dan een partij op de flanken.⁷ Tot nu toe werd GroenLinks wellicht te vaak gezien als bijwagen van de PVDA, wat haar in de ogen van CDA en VVD als regeringspartner minder aantrekkelijk maakte. Als we CDA-leider Jan Peter Balkenende aan de vooravond van de Tweede Kamerverkiezingen van 2010 mogen geloven, is dat beeld aan het veranderen. GroenLinks rekende hij toen, samen met zijn eigen partij, de VVD en D66, tot de hervormingsgezinde partijen, terwijl de PVDA in zijn ogen veel meer aan de bestaande verzorgingsstaat wilde vasthouden.⁸

Een coalitie van GroenLinks met CDA, D66 en VVD zonder PVDA lijkt vooralsnog weinig aantrekkelijk te zijn voor de achterban van eerstgenoemde partij, en dus niet erg waarschijnlijk. Dat kan echter best veranderen. Ervaringen in het buitenland kunnen duiden op mogelijkheden in de toekomst. In Finland trad de groene partij *Vihreä Liitto* in 2007 toe tot een coalitie met conservatieve en liberale partijen, terwijl sociaaldemocraten en de Linkse Alliantie ('postcommunisten' die enigszins te vergelijken zijn met de leden van de Nederlandse SP) in de oppositie bleven.⁹ Soortgelijke groen-rechtse coalities komen ook voor in Letland, Ierland en in de Tsjechische Republiek – al was die in het laatste land nogal omstreden en electoraal nadelig voor de *Strana Zelených* (Groene Partij).¹⁰

Vier scenario's

Trends uit het verleden doortrekken naar de toekomst lijkt een relatief veilige manier te zijn om de toekomst te voorspellen. Aangenomen dat de omstandigheden niet structureel veranderen – de bekende *ceteris paribus* clausule –, mag men verwachten dat GroenLinks zal doorgaan op de ingeslagen weg. Die weg voert, via afscheid van de socialistische utopie en verdere programmatische aanpassingen, electorale toenadering tot D66 en PVDA, en gematigde groei van het ledental, op den duur waarschijnlijk wel tot regeringsdeelname, maar niet tot dramatische groei of krimp.

Soms veranderen de omstandigheden echter wel, en niet eens altijd erg geleidelijk. Met enige fantasie en logische analyse zou men vier verschillende scenario's kunnen schetsen: marginalisering, consolidatie, groei en fusie.

Marginalisering

In de jaren negentig leek de toekomst van GroenLinks in de ogen van veel waarnemers nog onzeker. De fusie tussen vier partijen die elkaar eerder bijna te vuur en te zwaard hadden bestreden, had op een dramatische mislukking kunnen uitdraaien. Afnemende aandacht voor het milieu en een mogelijke economische crisis hadden de electorale ondergang kunnen bespoedigen. Afsplitsingen stonden klaar om de brokstukken op te vangen. GroenLinks zou een randpartij zonder Kamerzetels hebben kunnen worden, zoals haar Amerikaanse, Canadese, Deense, Noorse en (tot voor kort) Britse zusterpartijen en de Spaanse *Los Verdes*.¹¹ De auteurs van deze bijdrage hielden in een eerdere publicatie in 1999 nog rekening met deze mogelijkheid – al was het ook toen slechts één van de vier scenario's die besproken werden.¹² Dezelfde onzekerheid gold overigens ook alle andere groene partijen in Europa. Een vooraanstaand Duits politicoloog als Wilhelm Bürklin beschouwde in 1987 de groei van groene partijen als een tijdelijk gevolg van ontwikkelingen in de arbeidsmarkt (weinig banen voor academici, vooral in de sociaal-culturele sector) en verrechtsing van de sociaaldemocratie. Hij voorspelde dan ook dat de sociaaldemocratische partijen hun programma zouden aanpassen en de groene kiezers terugwinnen, zodat de groene golf vanzelf zou wegebben.¹³ Andere politicologen, zoals Kitschelt en de Brit Michael O'Neill, opperden voorzichtig dat ook de groene partijen zich zouden kunnen aanpassen en een duurzame plek in de West-Europese partijstelsels verwerven.¹⁴ In hun ogen vertegenwoordigden de groenen niet zozeer de materiële belangen van academici maar postmateriële en 'links-libertaire' waarden – niet alleen milieubehoud, ook inspraak, individuele vrijheid en zelfontplooiing.

Nu, aan het begin van de eenentwintigste eeuw, lijkt het erop dat O'Neill en Kitschelt meer gelijk krijgen dan Bürklin. In vrijwel elke lidstaat van de Europese Unie bestaat een groene partij, al leiden sommige nog steeds een moeizaam bestaan in de marge. Velen hebben zich gehandhaafd als kleine partij in het parlement, zoals de Ierse *Comhaontas Glas* of *Les Verts* in Frankrijk, enkele groeiden geleidelijk uit tot middelgrote partij, zoals in België *Ecolo* en (in iets mindere mate) Groen! (voorheen: Agalev), in Finland *Vihreä Liitto*, en in Duitsland en Oostenrijk *Die Grünen*. Een groene partij die eenmaal een bepaald niveau bereikt heeft, weet zich echter vrijwel altijd te handhaven, zij het soms met forse schommelingen in het zetetal. De enige partij die zich in de jaren tachtig en negentig geconsolideerd leek te hebben maar in 2008 toch uit het parlement verdween, was de Italiaanse *Federazione dei Verdi*. Dat had veel te maken met het Italiaanse kiesstelsel, dat kleine partijen zonder alliantie met een grote broer weinig kans op zetels biedt. Interne verdeeldheid en vertrek van bekende leiders speelden hierbij waarschijnlijk ook een rol.¹⁵

Vooralsnog lijkt het zeer onwaarschijnlijk dat GroenLinks dit treurige lot te wachten staat. De kans dat het Nederlandse kiesstelsel naar Italiaans voorbeeld wordt veranderd van zuivere evenredige vertegenwoordiging zonder extra kies-

drempels in een gemengd districtenstelsel dat zelfstandige kleine partijen vrijwel uitsluit van zetels, lijkt niet erg groot – al wordt er af en toe wel eens iets in die richting geopperd.¹⁶ Ook de kans dat GroenLinks zal gaan radicaliseren en daardoor een groot deel van haar kiezers zal verliezen, lijkt buitengewoon gering; de trend gaat zoals hierboven aangegeven immers juist in omgekeerde richting. Dit sombere scenario verdient hier dan ook verder geen aandacht meer.

Consolidatie

Dit toekomstbeeld lijkt het meest waarschijnlijk en het minst verrassend. GroenLinks blijft tussen de vijf en tien of elf zetels schommelen, misschien met een licht stijgende trend, maar haalt nooit meer dan zestien – het hoogste aantal dat haar voorgangers in 1972 bereikten. Ze blijft ingeklemd tussen SP, PVDA en D66. Afhankelijk van het beleid van die partijen en van toevallige strijdpunten, de persoonlijkheid van de lijsttrekker en de doeltreffendheid van de verkiezingscampagne wint of verliest ze een paar zetels van deze electorale concurrenten. Als de verkiezingsuitslag en de strategie van de grotere partijen dat vraagt, zal ze wel eens aan een regering kunnen deelnemen. Groene partijen betalen vaak voor regeringsdeelname met het verlies van enkele parlementszetels, dus dat lot zou GroenLinks ook wel eens kunnen treffen.¹⁷

Groei

Hoewel minder waarschijnlijk, lijkt het niet onmogelijk dat GroenLinks zal uitgroeien tot een middelgrote partij van vijftien tot twintig zetels. Daarmee zou ze ongeveer de omvang van *Ecolo* in Franstalig België, van *Vihreä Liitto* in Finland, *dei Greng Alternativ* in Luxemburg en *Die Grünen* in Duitsland en Oostenrijk bereiken – partijen die de laatste jaren doorgaans iets meer dan tien procent van de kiezers trekken. Hierboven werden al enkele voorwaarden voor deze groei geopperd. In genoemde landen ontbreekt een links-liberale of links-libertaire en postmaterialistische partij als D66; groene partijen kunnen dus in die richting meer kiezers winnen.¹⁸ Bovendien slagen de sociaaldemocratische partijen in die landen er waarschijnlijk niet in om die groepen – vooral hoogopgeleide ambtenaren, zelfstandigen en werknemers in de sociaal-culturele sector – aan zich te binden.

GroenLinks zou het voorbeeld van deze groene partijen kunnen volgen wanneer D66 haar huidige positie in het partijstelsel verliest en de PVDA zich vooral richt op haar traditionele arbeidersaanhang. Zoals gezegd is dat weinig waarschijnlijk, maar niet geheel onmogelijk. Indien de PVDA daardoor verder krimpt, wordt ze ook minder aantrekkelijk voor de strategische stemmers. Kiezers die GroenLinks eigenlijk de sympathiekste partij vinden maar per se op een grote en *regierungsfähige* partij willen stemmen, zouden dan de PVDA in de steek kunnen gaan laten. D66 dreigde al enkele keren in haar bestaan ineen te schrompelen en zichzelf op te

heffen. Ook een fusie met de vvd is wel eens geopperd.¹⁹ Of en in hoeverre GroenLinks van deze ontwikkelingen zou profiteren, hangt natuurlijk ook af van haar eigen opstelling en van de politieke conjunctuur. Ze maakt meer kans wanneer milieukwesties hoog op de publieke agenda staan, want in de ogen van veel kiezers is GroenLinks toch vooral een milieupartij.²⁰ Daarnaast is zij ook een multiculturele partij, in theorie en (soms) ook in de praktijk. In het verleden leidde dat wel eens tot spanningen, zoals Verkuil heeft beschreven, maar het biedt ook kansen om onder het gestaag groeiende en geleidelijk ook hoger opgeleide electoraat van ‘nieuwe Nederlanders’ meer aanhang te winnen.

Fusie

GroenLinks mag dan mogelijk profiteren van de fusie van een electorale concurrent als D66, het zou zelf ook in een fusieproces verwickeld kunnen raken – wellicht met datzelfde D66. In de jaren negentig was ook nog wel eens sprake van een samengaan van GroenLinks met D66 en de pvda tot Progressieve Volkspartij (PVP), waarbij ook de latere politiek leider van GroenLinks, Femke Halsema – toen nog pvda-lid – zich roerde.²¹ In de nabije toekomst lijkt nergens een fusie op de agenda te staan, maar op iets langere termijn kan dit best veranderen. Partijfusies komen in Nederland immers regelmatig voor: in 1946 ontstond de pvda uit een fusie van de Sociaal-Democratische Arbeiderspartij (SDAP) met de Vrijzinnig Democratische Bond (vdb) en een aantal progressieve christelijke groeperingen, in 1980 fuseerden drie christelijke partijen tot het Christen Democratisch Appel (CDA), in 1990 gingen CPN, EVP, PPR en PSP op in GroenLinks, en weer tien jaar later smolten het Gereformeerd Politiek Verbond (GPV) en de Reformatorische Politieke Federatie (RPF) samen tot ChristenUnie. De omstandigheden liepen uiteen, maar vaak volgde een fusie toch op een periode waarin de betrokken partijen electoraal stagneerden of inzakten. Men zou dit een ‘defensieve’ of (in seismologische beeldspraak) een ‘tektonische fusie’ kunnen noemen.²² Bij het ontstaan van de pvda speelde echter de hoop op een electorale doorbraak en duurzame regeringsdeelname eveneens een rol; dit kan men dan ook een ‘offensieve’ of ‘vulkanische fusie’ noemen. De kansen op een geslaagde fusie nemen toe wanneer de betrokken partijen ideologisch verwant zijn en bovendien een ideologische heroriëntatie doormaken, wanneer ze op lokaal en/of internationaal gebied al goed samenwerken en een vergelijkbare sociale en culturele achtergrond hebben.²³

Deze voorwaarden lijken voor een samengaan van GroenLinks met D66 en de pvda op het ogenblik nog lang niet allemaal vervuld te zijn. Van een gezamenlijke electorale neergang is nauwelijks sprake (zie tabel 1). De ideologische en programmatistische verschillen zijn de afgelopen decennia wellicht iets kleiner geworden, maar allerminst verdwenen. Alle drie accepteren zij weliswaar de sociale markteconomie en de bestaande verzorgingsstaat, maar de partijen verschillen in hun streven naar hervormingen van de sociale zekerheid en het werkgelegenheidsbeleid,

de zorg en tal van andere terreinen. Ze lijken het globaal eens te zijn over het buitenlands beleid, vreemdelingenbeleid en Europese integratie (al is de PVDA op beide laatstgenoemde terreinen iets minder vooruitstrevend en kosmopolitisch dan D66 en GroenLinks). Over individuele zelfbeschikking in ethische kwesties als abortus, drugsgebruik en euthanasie denken ze nagenoeg gelijk, al loopt D66 soms iets voorop. GroenLinks gaat echter verder in het streven naar een groener belastingstelsel en beperkingen van economische groei ten bate van klimaat en milieu. De ideologische heroriëntatie lijkt bij GroenLinks en de PVDA voorlopig afgesloten te zijn met het vaststellen van een nieuw program van uitgangspunten (in 2008) en een nieuw beginselmanifest (in 2005). De drie partijen hebben wel samengewerkt in sommige gemeenten, maar dat is eerder uitzondering dan regel.²⁴ In het Europees Parlement behoren ze tot drie verschillende fracties en partijfederaties: D66 tot de Europese Liberale Democraten, GroenLinks tot de Europese Groene Partij en de PVDA tot de Partij van Europese Sociaal-democraten. D66 en GroenLinks trekken wel vergelijkbare groepen hoogopgeleide, onkerkelijke kiezers in verstedelijkte gebieden aan, maar de PVDA moet het toch ook hebben van laagopgeleide kiezers in oude stadswijken.

Tabel 1. Zetelverdeling linkse en rechtse partijen in de Tweede Kamer (1989-2010)

	1989	1994	1998	2002	2003	2006	2010
D66+GL+PVDA	67	66	70	40	56	43	50
SP	0	2	5	9	9	25	15
CDA+VVD	76	65	67	67	72	63	52
LPF of PVV	–	–	–	26	8	9	24
Overig	7	17	8	8	5	10	9
Totaal	150	150	150	150	150	150	150

Vooralsnog lijkt de kans op een fusie tussen de drie progressieve partijen dus niet erg groot, maar deze omstandigheden kunnen veranderen. Indien GroenLinks zich programmatisch verder naar het politieke midden zou bewegen, zou zij dichterbij D66 komen te staan. Onder haar leden bestaat nu al vrij veel sympathie voor zowel D66 als PVDA, zoals Lucardie en Van Schuur hebben laten zien. Bij de linkervleugel van GroenLinks zou een fusie met D66 voorlopig nog wel op onoverkomelijke bezwaren kunnen stuiten – evenals trouwens bij de rechtervleugel van D66 –, maar die linkervleugel dreigt toch te vergrijzen en dus op termijn gewicht te verliezen. D66 en GroenLinks zijn volgens Van der Kolk nauwelijks concurrenten te noemen, terwijl hun kiezers (en leden) qua sociaal-demografische achtergrond juist veel overeenkomsten vertonen. Dat zijn betrekkelijk gunstige

voorwaarden voor een fusie. Indien de Nederlandse kiezer verder naar rechts zou schuiven en de aanhang voor zowel D66 als GroenLinks als de PVDA verder zou krimpen, kan een fusie meer hoop op invloed bieden. Wanneer de sociaaldemocratie niet meer zelfstandig de grootste partij kan worden en dus niet meer de minister-president kan leveren, zal haar fusiebereidheid wellicht toenemen. Als de verrechtiging nog verder zou voortschrijden, dan verdwijnt weliswaar de hoop op het premierschap, maar kan fusie noodzakelijk worden om samen te overleven.

Tot nu toe zijn electorale verschuivingen van links naar rechts (en omgekeerd) in de Nederlandse politiek meestal vrij bescheiden van omvang geweest, maar dat kan veranderen onder druk van een economische neergang, toenemende spanningen tussen immigranten en autochtonen, desintegratie van de Europese Unie en andere crisisverschijnselen. Vooral de opkomst van nationalistische en populistische bewegingen als de Lijst Pim Fortuyn (LPF) en de PVV van Geert Wilders kan de stabiliteit in de politieke verhoudingen doorbreken, aangezien zij kiezers van rechts én van links trekken. Dat is al gebeurd in 2002, toen alle linkse partijen samen niet eens een derde van de Kamerzetels konden veroveren, terwijl ze doorgaans rond de 65 zetels in de wacht slepen (zie tabel 1).

Van deze vier scenario's lijkt op korte termijn de consolidatievariant het meest waarschijnlijk, maar op iets langere termijn vallen fusie of groei zeker niet uit te sluiten. Uiteraard kunnen de scenario's ook nog in de tijd gecombineerd worden: groei kan bijvoorbeeld gevolgd worden door fusie, wanneer GroenLinks en PVDA ongeveer even groot zouden zijn geworden. Zo dreigt het beeld op de iets langere termijn toch te vergruizen. De toekomst blijft nu eenmaal onvoorspelbaar, tot frustratie van wetenschappers en beleidsmakers. Dit neemt niet weg dat de verschillende auteurs van dit boek grotendeels dezelfde trends hebben waargenomen, waardoor een voorspelling voor het komende decennium wel redelijk onderbouwd kan worden. GroenLinks beweegt zich in elk opzicht van de extreme flanken van het partijstelsel in de richting van het gouvernementele politieke midden, van de buitenparlementaire actie op straat naar het parlementaire en bestuurlijke werk in de staat. Die ontwikkeling zal haar naar alle waarschijnlijkheid ooit op de regeringsbanken doen belanden, als het niet in 2010 is dan wel in 2014 of 2018 – of na vervroegde verkiezingen in andere jaren.